

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У РОЗВИТКУ І ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА НА І ХАРКІВЩИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ - ПОЧ. ХХ ст.) І

Вивчення історії розвитку історичного характер] ^Н краєзнавства має важливе значення для формування сучасного краєзнавчого руху в Україні, ик ^Н Одним з найважливіших завдань сучасних дослідників - краєзнавців, є популяризація краєзнавчої роботи серед нового покоління незалежної України. Саме залучення широких кіл громадсь-

кості до участі у заходах краєзнавчого характеру, харківські є тим головним чинником, який не дає перетворитись історичному краєзнавству у, так би КсweeВJ мовити, "науку для вузького кола фахівців". На досліднико ^И відміну від інших окремих наук, історичне ЩОД ^Ц краєзнавство для свого розвитку потребує активної участі представників безпосередньо всіх кіл населення. Натомість, цей процес виконує роль підсилювача таких позитивних рис А.М.Матушинського ^^ суспільства, як патріотизм, повага до минулого Б.Г.Філоноваті ^| рідного краю, суспільно-громадська активність харківсьв тощо. Треба відзначити, що завдяки плідній И діяльності саме в цьому напрямку сучасних громадської ^ краєзнавчих структур, і, перш за все, Всеукраїнсь- И кої спілки краєзнавців, в Україні популяризація ЩодаИ краєзнавчих досліджень досягла значного рівню. И

Аналізуючи результати популяризаційної И роботи за останнє десятиріччя, один з найавто- ритетніших сучасних українських дослідників - уВ краєзнавців, академік НАН України П.Т.Тронько

ця допомога була пожертвувального Пожертвувані речі, які мали краєзнавчу по-перше, були тим важливим матеріалом, широко використовувався харківськими у їх дослідженнях щодо краєзнавчого місцевого краю, по-друге, значно фонди музеїв Харкова. ^Ш Важливу роль у формуванні фондів ких музеїв відіграло пожертвування представниками громадськості приватних цій. Сучасним харківським С.О.Стрельцовим було висвітлено питання ролі приватного колекціонування на музейної справи на Харківщині ХІХ - ХХ ст. Він виділив пожертвувані приватні лекції від А.М.Краснова, І.П.Сокальського, М.Ф.Сумцова, інших, які стали основою зібрань таких ких музеїв, як художньо-промисловий і етногр*- фічний [2]. Отже, такий прояв краєзнавчої ініціативи, як колекційне пожертвування, має впливове позитивне значення розвитку одного з важливих аспектів краєзнавчого руху, а саме розвитку музейної справи в Харкові. Більш того, за виразом С.О.Стрельцова "- саме приватні колекції відіграли значну роль формуванні перших музейних зібрань Харкова

відзначив, що "...краєзнавчий рух, як явище громадсько-політичного, культурного і наукового життя, засіб глибокого пізнання і всебічного вивчення рідного краю, по праву став всенародним, авангардом національного відродження й національно-патріотичного виховання в країні" [цит. за 1, с 26].

Для утримування такого рівню розвитку краєзнавчого руху, а також подальшого його підвищення, необхідно докорінно вивчити історію процесу розвитку краєзнавчої активності громадськості попередніх часів. Перш за все, потребують детального дослідження ті окремі періоди, за яких громадськість відіграла визначну роль у розвитку краєзнавчих досліджень. Одним з таких періодів, є період кінця XIX - початку XX ст. Цей період відзначався значним підвищенням впливу громадських кіл на розвиток історичного краєзнавства в Харківській губернії.

Треба визначити, наприкінці XIX - початку XX сторіччя, співчутливе відношення громадських кіл до процесу розвитку історичного краєзнавства грало досить важливу позитивну роль щодо існування та розвитку краєзнавчих установ Харкова. Перш за все, це знаходило відображення у підтримці та допомозі краєзнавчій діяльності харківських науковців. Насамперед,

та створенні цих закладів [2, с 60]. Коло людей, які жертвували музеям та різним краєзнавчим товариствам свої речі та кошти, було досить широким. Серед них зустрічались як постійні особи, так звані меценати, так і випадкові. Пожертвування були досить різноманітними. Грошові пожертвування зустрічались, але рідко. Частіше це були різні предмети.

Крім приватних колекцій, спектр вань включав до себе як цілі сімейні архіви з дуже рідкісними документами, так і різні дрібні речі, які представляли в тому чи іншому ракурсі історичну цінність. Так, у 1885 році, за рік до відкриття художньо-промислового музею у Харкові, маючи за мету зробити свій внесок у розвиток цього музею, художник В.П.Карпов пожертвував бронзову ламку, знайдену при розкопках у місті Помпеї, а також бронзового божка Бахуса, виробленого у IV сторіччі і знайденого в м. Неаполі [3]. У 1898 році у Харківський міський музей дворянином І.А.Новодворським були пожертвовані рідкісні монети численністю 75 штук, з яких 25 монет 1730-1749 років, 49 монет 1731 року і одна монета 1726 року [4]. Через декілька років, а саме у 1901 році, член Академії Мистецтв, художник К.П.Ямнієв пожертвував тому ж музеєві свою найкращу картину "Милостыня" [5].

Пожертвування до музеїв Харкова були не тільки від харків'ян, але й від мешканців інших міст і губерній. Наприклад, у 1894 році до Музею Витончених Мистецтв відійшло три картини та альбом фотокарток і гравюр з картин, статуй та видань, по заповіту дворянина Є.М.Жданова, який мешкав у Курській губернії [6]. Але не тільки харківські міські музеї придбали подарунки такого роду, не менш важливі пожертвування знаходили своє місце у Харківському архіві.

Зрозуміло, що найціннішим внеском у розвиток архівної справи у губернії було зібрання рідкісних документів. Тому пожертвування невідомих архівних справ Харківському архіву було одним з найважливіших заходів підтримки громадськістю краєзнавчої діяльності. Таблиця пожертвувань, складена з матеріалів звітів Харківського історичного архіву, свідчить про систематичність таких заходів харківської громадськості,

Пожертвування архівних справ і документів у Харківський історичний архів

Пожертувачі	І
Акад. рік -----	-----
представники громадськості	державні заклади
1888-1889 О.О.Андрієвський, студент	Бобин, проф. Н.О.Куплеваський, студент Вязигін,
П.С.Єфименко, проф. Д.І.Багалій, М.Л.Кропівницький, М.Д.Линда	
1889 - 1890 П.С.Єфименко, М.Д.Линда, Є.С.Гордієнко, Полтавське губернське правління	
В.Є.Савва, проф. І.П.Сокальський	
1890-1891 В.П.Фурдуєв, М.Д.Линда, Г.Федорович, Новобелгородське цолосне правління проф. Д.І.Багалій	
1891- 1892 М.Є.Марчевський, М.Д.Линда,	Харківська губернська контрольна палата
С.Л.Геєвський, Г.С.Чириков	
1894 - 1895 проф. В.П.Бузескул, Є.С.Гордієнко,	Харківсько-Полтавське управління
М.М.Тихонович	державним майном
1897 - 1898 Ф.С.Абрамов	Вовчанське представництво дворянства,
Охтирська міська управа 1898 - 1899 В.О.Соловійов, М.Ф.Леваковський,	Сенатський архів
І.П.Хрущов, М.Д.Линда, М.М.Плохинський	
1899 - 1900 П.В.Іванов, вчитель В.М.Іванов	Сенатський архів
1900 - 1901 Г.Бородаєвський, Г.Вольвачева,	Сенатський архів свящ. П.Мухін,
М.М.Плохинський, О.М.Покровський 1901 - 1902 Н.Л.Морозова, проф. І.Т.Степанов,	
Сенатський архів В.Г.Колокольцев 1902- 1903 І.В.Іванов, проф. М.Ф.Сумцов,	Зміївське
повітове поліцейське правління, Є.Д.Школярєнко	Ізюмське поліцейське
правління.	
1903-1904 вчитель М.О.Чеканов, Г.Петренко	Харківське губернське правління, і
Харківське повітове поліцейське	
правління	
1904-1905 проф. Д.І.Багалій, Є.М.Іванов	Харківська духовна консисторія, Сумське 1
повітове поліцейське правління	

Складено на підставі: [7 - 17]

З наведеної нами таблиці також видно, що соціальний статус жертвувачів був досить різно-
■ янітний. Серед них зустрічаються прізвища як йдомих професорів Харківського університету, так і звичайних громадян. Останнє свідчить про співчутливе ставлення громадських кіл до розвитку архівної справи як одного з аспектів розвитку Історичного краєзнавства у Харківській губернії.

Крім архіву, пожертвувані рідкісні документи надходили також до інших наукових краєзнавчих організацій. Так, у 1901 році інспектором

Г.Ільїнським було пожертвувано Харківському історико-філологічному товариству збірку документів середини XVII ст. До збірки входили: стародавній календар з планетником, "Снов истолкование" Майола, переклад з польської 1742 р. і збірка силабічних віршів, в якій містились популярні в середині XVII ст. українські народні пісні [18].

Як вже згадувалось раніше, інколи зустрічались пожертвування, які представляли собою цілі сімейні архіви з досить рідкісними фаміль-

шародних училищ Білгородського повіту ними документами. Так, у 1916 році графиня

В.В.Капніст (у дівочості Рєпніна) виказала бажання передати Харківському університету свої особисті фамільні документи і деякі старовинні речі. На засіданні Харківського історико-філологічного товариства від 29 квітня 1916 року, було постановлено доручити члену товариства С.А.Таранущенко, від'їжджаючого у Лебедин, розглянути ці давні документи і речі, скласти на них реєстр й одержати ці пам'ятники старовини задля передачі по призначенню - рукописи до історичного архіву, речі - до музею [19]. Це, зрозуміло, були досить рідкісні випадки, тому як більша частина сімейних архівів зберігалась у родових маєтках графів та князів.

Треба відзначити: пожертвування приходили не тільки з регіону Харківщини, а й навіть з усієї Російської імперії. Так, наприклад, Харківське історико-філологічне товариство у жовтні 1892 року розіслало 370 підписних листів. Метою цієї підписки було зібрання, завдяки пожертвуванням, коштів на премію імені видатного професора Харківського університету О.О.Потебні за найкращі твори з історії російської мови та літератури. Протягом трьох місяців (до 1 лютого 1893 року) було повернено 118 листів з пожертвуваннями, які склали у сумі 1366 крб.60 коп. [11, с. 17].

На цю підписку відгукнулись громадськість з багатьох регіонів Російської імперії, а саме з таких міст, як Ананьєв, Баку, Бахмут, Бихов, Благовещенськ, Варшава, Вільно, Владикавказ, Вовчанськ, Вологда, Вороніж, Вольськ, Глухів, Дерпт, Динабург, Донецьк, Сіськ, Єкатеринодар, Єрван, Златополь, Казань, Калуга, Кам'янець-Подільський, Керч, Київ, Кишинів, Ковень, Кострома, Кременчук, Курськ, Кутаїсі, Лебедин, Лубни, Люблин, Мелітопіль, Мінськ, Могилів, Москва, Мстислав, Нижній Новгород, Ніжин, Новочеркаськ, Одеса, Оршанськ, Охтирка, Острог, Павлоград, Пенза, Петербург, Пинськ, Подольськ, Полоцьк, П'ятигорськ, Ромни, Рославль, Ростов, Рязань, Симбірськ, Ставрополь, Таганрог, Тамбов, Тифліс, Тула, Херсон, Черкаси, Ялта та ін. [11, с. 18].

Передусім, пожертвувані кошти надсилали окремі представники громадськості і різні міські заклади. Головним чином, заклади були навчальними, серед яких зустрічались університети, гімназії, вчительські інститути, міські та повітові училища, семінарії, тощо. Цими закладами представлена значна кількість міст Російської імперії. Це дає змогу стверджувати про широту кола регіонів, з яких надходили пожертвувані кошти. Не менш важливим фактором є те, що пожертвування були надіслані не тільки окремими представниками громадськості, а й цілими колективами учбових закладів, що значно збільшує коло громадян, які зробили свій внесок у розвиток історичного краєзнавства в Харківській губернії.

Досить значну підтримку щодо заходів краєзнавчого характеру здійснювали члени Попереднього комітету по улаштуванню XII археологічного з'їзду, який був проведений у

Харкові в 1902-му році. Однією з основних сторін діяльності цього комітету було якраз асигнування грошей на здійснення різноманітних етнографічних експедицій по окремим повітам Харківської губернії. Одним із прикладів цього може бути етнографічна експедиція М.Ф.Сумцова влітку 1901 року до Охтирського і Лебединського повітів, метою якої було зібрання речей етнографічного напрямку до виставки XII археологічного з'їзду у Харкові. На цю поїздку комітетом було асигновано 400 карбованців [16, с.57].

Іншою формою діяльності громадських кіл у процесі розвитку історичного краєзнавства було заохочення широких верств населення до участі у заходах краєзнавчого напрямку. З кінця XIX ст. у міській пресі з'являються присвячені цьому статті. Вони містили в собі пропозиції окремих громадських діячів щодо створення у Харкові закладів краєзнавчого характеру. Наприклад, у 1881 році в газеті "Южный край" було надруковано пропозицію професора Ю.І.Морозова створити у Харкові археологічний музей та товариство для вивчення доісторичної стародавності, При цьому, Ю.І.Морозов пожертвував до майбутнього музею свою колекцію, яка містила 800 стародавніх предметів [20]. На сторінках тогочасної періодичної харківської преси міститься значна кількість прикладів такого прояву громадської краєзнавчої ініціативи,

Безумовно, багато в чому саме завдяки такій активності громадськості у Харкові після проведення XII археологічного з'їзду відбулося відкриття декількох краєзнавчих музеїв, а саме: археологічний та історичний відділ в Музеї старовини Харківського університету, церковний відділ Слобідсько-української старовини у цьому ж музеї, Єпархіальний музей церковної словідсько-української старовини та Етнографічний музей Слобожанщини при Харківському університеті [21].

Серед кіл громадськості, які грали позитивну роль у розвитку історичного краєзнавства, необхідно виділити церковні структури. Допомога представників церкви значно впливала на поширення краєзнавчої діяльності у Харківській губернії. Головним чином, це дослідницька діяльність окремих представників церкви, одним з прикладів якої є археологічні дослідження священика О.В.Спесивцева у 1902 року на Харківщині. Треба відзначити, ці дослідження були досить результативні. О.В.Спесивцевим було виявлені окремі невідомі до того часу могильники та місця поселень первісних людей, наприклад, селища неолітичної епохи біля Райгородку [22].

Таким чином, вплив громадськості на розвиток історичного краєзнавства у Харківській губернії в досліджуваний період був досить значний. Участь представників громадських кіл у проведенні заходів краєзнавчого характеру була систематичною й досить активною. Вона була виражена у пожертвуваннях, збиранні інформації краєзнавчого характеру, здійсненні археологічних та етнографічних досліджень, заохоченні до краєзнавчої діяльності, підтримці проведення

заходів краєзнавчого характеру, а також утворенні та розвитку краєзнавчих установ тощо. Проведення багатьох заходів щодо вивчення місцевого краю в значній мірі залежало від участі в них представників громадськості. Різноманітність соціальних станів, представники яких брали участь у краєзнавчій діяльності, а також широта регіонів, які вони представляли, свідчать про інте-

рес до цієї роботи серед широких верств населення не тільки Харківської а й інших губерній Російської імперії. Отже, одним з найважливіших факторів у досягненні значного рівню розвитку історичного краєзнавства у Харківській губернії наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. є саме позитивний вплив на нього громадських кіл.

Література

1. Тронько П.Т. Краєзнавство незалежної України: на часі нові завдання // Краєзнавство 1-4, 2001 - С 24-30.
2. Стрельцов С.О. Роль приватного колекціонування у процесі організації музеїв Харкова та формуванні їх фондів (ХІХ - початок ХХ ст.) // Збірник наукових праць. ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія "Історія та географія". Вип. 9.- Харків: ОВС, 2002 - С. 57-60.
3. Державний Архів Харківської області (ДАХО). Ф.45, оп. 1, спр. 965, арк. 78.
4. ДАХО. Ф.45, оп. 1, спр. 2366, арк. 10.
5. ДАХО. Ф.45, оп. 1, спр. 2685, арк. 2.
6. ДАХО. Ф.45, оп. 1, спр. 1944, арк. 2.
7. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т. -I, - Харьков: Издание Истор.-Филолог. Общ-ва, Типография К.П.Счасни, 1886, - 361 с.
8. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т. -II, - Харьков: Тип. К.П.Счасни, 1890. - 194 с.
9. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т. -III, - Харьков: Тип. К.П.Счасни, 1891. - 292 с.
10. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т. -IV, - Харьков: Тип. К.П.Счасни, 1892. - 292 с.
11. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т. -V, - Харьков: Тип. Губернского Правления, 1893. - 290 с.
12. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т.-VI, - Харьков: Тип. Губернского Правления, 1894. - 274 с.
13. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества.- Т. -VIII, - Харьков: Тип. Губернского Правления, 1896. - 319 с.
14. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т. -IX, - Харьков: Тип. Губернского Правления, 1897. - 243 с.
15. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества. - Т. -XI, - Харьков: Тип. Губернского Правления, 1899. - 360 с.
16. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества.- Т. -XIII, - Харьков: Печатное Дело, 1902. - 241 с.
17. Сборник Харьковского Историко-Филологического Общества.- Т. -XIV, - Харьков: Печатное Дело, 1905. - 174 с.
18. Южный край, 1902, № 7260.
19. Центральний Державний Історичний Архів України (ЦДІАУ). Ф. 2017, оп. 1, спр. 251, арк.2
20. Южный край, 1881, № 37.
21. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків: Дельта, 1993.- С.228.
22. Труды XII археологического съезда в Харькове. 1902 г. - Т. III. Под ред. Графини П.С.Уваровой. - Москва, 1905 - С.273.